

сохранять и постоянно культивировать способность ценностного мировидения.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Игумен Вениамин (НОВИК)**. *О православном миропонимании (онтологический аспект)* // *Вопр. философии*, 1993, № 4.
2. **Маркова Л. А.** *Теология в эпоху постмодерна* // *Вопр. философии*, 1999, № 2.
3. **Юнг К. Г.** *Либи́до, его метаморфозы и символы*. — СПб: 1994.
4. **Kane R.** *The Ends of Metaphysics* // *International Philosophical Quarterly*. Dec. 1993, V.XXXIII, 1 4.
5. **Pascal B.** *Œuvres complètes*. — P., 1963.
6. *Postmîdern Theology. Christian Faith in a Pluralist World*.— S.-Francisco, 1989.

Клічук А. (Київ)

РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ НА БУТТЯ ЛЮДИНИ

(за мотивами творчості Б. Паскаля та Е. Жильсона)

Сутність буття людини, її природа, призначення, мета та ставлення до релігії — ось ті питання, які не втрачають актуальності на протязі віків. Звернення людини до себе, до Бога, до добра, до духовності є особливо помітними на зламі епох та за часів зміни морально-етичних норм. Сьогодні звернення до віри ні для кого не є аномалією, недоліком, чи проявом людської слабкості. Пошук людиною захисту і підтримки у релігії та й, взагалі, таке особистісне почуття як віра в Бога, по різному виявлялась віруючими в різні часи. Типовою є ця ситуація і для християнства, яке на протязі всього свого існування незмінно цікавить як пересічну людину, так і науковця. Одним із доказів цього є звернення сучасних науковців до праць відомих християнських філософів, і зокрема — Б. Паскаля та Е. Жильсона.

Слід зауважити, що наукова та філософська спадщина Блеза Паскаля (1623—1662) добре опрацьована як закордонними так і вітчизняними науковцями, але релігійний аспект його роздумів звертає на себе увагу знову й знову, відкриваючи глибину свого змісту. Праці Етьєна Жильсона (1884—1978) відомого французького філософа-неотоміста, вітчизняною філософією розглядалися фрагментарно. Однак, його релігійно-філософські погляди на буття, і, зокрема на буття людини, її сутність та мету життя є співзвучними нашому розгубленому в пошуках сенсу життя поколінню. Тому висвітлення думок цих видатних філософів сприятиме висвітленню та опрацюванню маловідомих аспектів світової філософської думки.

Пошук в кожному епоху людина несла в собі тягар земного буття,

стикалась з проблемою душі і тіла, шукаючи її вирішення як у *Біблії*, так і в працях філософів, то аналогічна цікавість до релігійно-філософського осмислення буття людини й надихнула до пошуку відповіді на ці запитання у Паскаля та Жилсона.

У чому вбачав сутність життя людини Блез Паскаль? Однозначну оцінку йому як християнському філософу дати неможливо. XVII століття вбачало в Паскалі вченого, «святого» і філософа. Вік Просвітництва цінував Паскаля-вченого і викривав як «прихованого атеїста». XIX століття рукою Ф. Шатобріана «підняло на щит» Паскаля-християнина [6, с. 75]. Дослідження релігійно-філософських мотивів у творчості Паскаля продовжили у XX столітті неомісти. Тому, на підставі магістрального вкладу у справу мудрості Паскаль класифікується іноді як «філософ людини» [7, с. 215].

Таїнство буття людини, її сутність, доля, випадковість чи закономірність її існування у макрокосмі, — основна тематика більшої частини текстів Паскаля. Особливо звернено увагу на людське буття під кутом філософсько-релігійного бачення у паскалівських *Думках* та *Листах до провінціала*. Сама постановка питання вже окреслює той горизонт, на якому людина розглядається з позицій філософсько-теологічного знання. Ось як він говорить про це в одному із фрагментів *Думок*: «Я провів багато часу, вивчаючи абстрактні науки, та інформація, отримана при цьому, не задовільнила мене. Потім я почав вивчати людину і зрозумів, що абстрактні науки взагалі чужі його природі» (фр. 144; тут і далі фрагменти *Думок* наводяться за нумерацією Л. Брюнsvіка).

Керуючись своїм баченням світу та людини Паскаль приходиться до висновку, що все суще перебуває у гармонії. Цілком логічним є висновок, що цей світ створений Богом. Однак, звертаючись до власного розуму з метою пізнати Бога, Паскаль каже: Якщо Бог є, то він є незбагненим до кінця і не має ніякого співвідношення з нами. Тому, ми не можемо пізнати те, що він є (фр. 233). Таке бачення Паскалем людини і творця пояснюється тим, що не можна робити остаточних висновків про те, що не є пізнаним до кінця. Як і все на землі, буття людини підвладне часові. На думку Паскаля, людина займає «серединне» положення між буттям і небуттям, її пізнавальні можливості обмежені, з одного боку, часом, з іншого — недосконалими можливостями (фр. 72). Хоч він і наголошує на тому, що сила людини полягає в її здатності мислити, а розум не визнає кордонів, думці підвладний весь колорит буття, однак, в решті решт, мислення також не виходить за рамки, доступні людським можливостям, адже в цій ситуації людина сама виносить судження про себе, тому воно є відносним.

Як зазначено, наприклад, в дослідженні О. Хоми *Істина та очевидність: симптоматологічне мислення у філософії Модерну*, паскалівське тлумачення людської природи не зводиться до

простих констатацій серединного положення людини між двома нескінченностями і притаманних їй вражаючих протилежностей [8, с. 77]. Теза про божественне походження і наступне гріхопадіння людини присутня в багатьох текстах Паскаля. Паскаль вважав, що гріхопадіння глибоко але не сутнісно змінило людську природу. В зв'язку з цим варто буде згадати про ті риси, які, на думку Паскаля, відрізняли людину в стані невинності. Як стверджує автор *Думок*, людина тоді була:

- а) святою, довершеною, невинною;
- б) сповненою світла та розуміння;
- в) володіла славою та довершеністю божественної природи.

Нарешті, око людини споглядало велич Бога. Бог не був тоді невидимим. Людина не була піддана смерті та печалі (фр. 430). Згідно концепції Паскаля, гріхопадіння позбавило людину невинності. Однак паскалезнавці, на думку О. Хоми, зазвичай не приділялось належної уваги, тому що автор *Думок* вважав істинною причиною цієї події, яка докорінним чином змінила хід людської історії. Попри визнання Паскалем таємниці гріхопадіння такою, котра перевищує людський розум (фр. 445), він погоджується, що без цієї таємниці людина виявляється ще більше незбагненою без неї, ніж ця таїна є незрозумілою для людини (фр. 434).

Паскаль має своє філософське обличчя. Пізнання сутності природи людини, за Паскалем, відбувається як у сфері релігії, так і в сфері науки. Більше того, аналіз підводить до того висновку, що і наука і релігія виростають з одного кореня. Адже пізнає людина людину — суб'єкт пізнає суб'єкт у всій його двосторонній мінливості та непередбачуваності. Як наукові, так і духовні потенції людини фіксуються свідомістю. Дерево живиться вологою і киснем — видимим та невидимим джерелом енергії; так і людина живиться духовним та матеріальним. Однак, людина є невичерпним джерелом пізнання, і, відповідно, окремі сфери прояву її індивідної буттєвості можна пояснити або виключно логічним шляхом, або виключно через відчування серцем.

Стосовно цього у Паскаля таке міркування: розум має свої закони, серце — свої, яких розум не може збагнути. Більше того, як наголошує Паскаль, розум підвладний почуттям, а серце — вірі. Тому той, хто пізнає Бога, пізнає його серцем. Звідси Паскаль робить висновок, що віра і розум — несумісні. Віра, любов — це дар божий. Розум не для того, щоб пізнавати віру, а лише для того, щоб розібратись у щирості особистої віри. Паскаль хоче підкреслити щирість віри яка є в серці людини. Саме серце відчуває Бога, а не розум. Ось що таке віра. Відступ від законів розуму, згідно Паскаля, є закономірністю для серця.

Ця думка стала доречною для Жильсона, який характеризував вчення Августина у праці *Вступ до вчення Святого Августина*,

як таке, що не підлягає синтетичному та лінійному викладу з точки зору інтелектуальної норми [2, с. 311]. На думку Жильсона, Августин замість того, щоб безпосередньо привести нас до Бога, постійно відсилає нас до нього, як до центру, коли говорить про світ, людину, пізнання, науку. З цієї причини у вченні Августина важко відокремити теологію від філософії, наукову істину від моральної [2, с. 312]. Отже, Жильсон підкреслює, що Паскаль допоміг йому збагнути нелінійний порядок викладення філософсько-релігійних поглядів середньовіччя на основі викладу *Думок*. Так, можна погодитись із тим, що відверта мова автора, нехай не послідовна, але щира; йдучи від серця, вона легше проникає у серця людей.

Згідно твердження Паскаля, сутність християнства полягає саме в цьому, а не в намаганні довести існування Бога логічно (див., наприклад, фр. 543). Жильсон поділяє таку думку і підкреслює, що віра в Бога — виключно особиста воля людини. Прояв віри — це, мудрість, внутрішня гармонія, любов до життя, творення добра [3, с. 187].

Людина у філософському баченні Паскаля є початковою точкою і кінцевою метою будь-якого дослідження. Потрібно пізнати самого себе, хоча б з тією метою, щоб добре прожити життя. Хоч людина і є мислячою стовбиною, та саме завдяки здатності мислити вона є сильною. Цікавою і багатозначною є думка Паскаля стосовно того, що людина постійно перевершує саму себе. Це видно із того, що *homo sapiens* завжди чогось прагне; досягнуте надихає на нові пошуки та відкриття. Природа людини полягає у прагненні досягти перш за все духовної довершеності. Кінцева мета такого прагнення — намагання злитися з всевітньою гармонією та її творцем. Так, розглянувши низку суперечностей людської душі, Паскаль доходить висновку про існування першопричини, мікрокосму (людини) у макрокосмі та Творця усього суцього, яким є Бог (див., наприклад, фр. 469). Прагнення людини до прекрасного — це прагнення до Бога. Віра надає сенс життю людини, удосконалює її, обдаровує впевненістю у собі.

Ця думка співзвучна Жильсоновим поглядам на буття людини, за якими саме віра веде людину через життя, сповнюючи останнє змістом та породжуючи натхнення до праці в ім'я спільного блага [9, с. 15]. Одним із найважчих питань, які підіймає Жильсон у праці *Філософ та теологія*, є з'ясування гармонії між вірою та розумом. Автор знайшов свою стежку на шляху до вирішення цього запитання, однак йти нею нелегко. Перегорнувши сторінки історії філософії та зупинившись на епісі середньовіччя, він знаходить, що проблема ця чітко прослідковується у працях Томи Аквінського. Відомо, що Аквінат з'ясовував співвідношення філософії та теології таким чином, що філософія займала становище

служниці теології. Довгий час із такою трактовкою погоджувались, однак Декарт реанімує філософську думку в Європі, надаючи їй *ratio* гідне місце як у науці, так і в житті [3, с. 89].

Слід зазначити, що Паскаль знаходить ту золоту середину, ту позначку, яка розподіляє в людині релігійну та раціональну сфери (серце і розум), не позбавляючи при цьому кожному з них значущості та величі.

«Філософське бачення релігії, — вважає Жильсон, — однаково необхідне як для наукового бачення світу, так і для пересічної людини, яка прагне бодай пристосуватись до цього світу та вижити в ньому» [3, с. 77]. Це стосується як віруючої особи (яка пояснюватиме об'єкт своєї віри), так і того, хто із певних переконань бачить світ з точки зору атеїста. Сукупність релігійного досвіду та релігійного мислення є змістом релігійної свідомості. З об'єктивної точки зору цей зміст є одкровенням божественного начала як дійсного предмета релігійної свідомості. Можна погодитись із думкою Жильсона в тому, «що душа людини і релігійна свідомість не є щось завершене, а те, що виникає та вдосконалюється, те, що постійно перебуває у певному процесі становлення» [1, с. 55]. Цікавою та важливою особливістю віри є той факт, що кожна людина починає свою віру із самого початку, а не продовжує її з певного досягнутого вже кимось етапу.

Інше питання виникає при виборі релігії. Віра не проявляє себе вся і одночасно. В тому й полягає її особливість, що об'єкт віри розкривається поетапно, поступово і в закономірному процесі. Як природа, що нас оточує, так і релігія вимагають правильного бачення себе, мудрого підходу до пізнання.

Класична концепція християнської філософії про співвідношення релігії та філософії, вміло побудована на вченнях Платона та Арістотеля, є практично неприйнятною для сучасних раціоналістів [4, с. 19]. Вони категорично розділяють сфери релігії та філософії. Проте, останнім часом все більшу увагу привертає думка Е. Жильсона, який, досліджуючи вчення Томи Аквінського, дійшов висновку, що Тома вивів своє християнське вчення про віру з суто раціональних передумов, внаслідок чого істина його філософії ні в чому не залежить від істини його віри. Християнство не є абстрактним знанням істини. Адже божественне начало є дійсним предметом релігійної свідомості, тобто таким, що діє на цю свідомість та відкриває у ній свій зміст. Отже, релігійний розвиток є позитивним процесом, оскільки для багатьох це — взаємодія з Богом.

Намагаючись логічно пояснити розвиток релігійної істини та її ідейний зміст, слід дотримуватись тієї послідовності, у якій ця істина на протязі історичного розвитку відкривалась людству. Беручись за вирішення цього питання, слід звернути увагу на три основні елементи:

1. Природа, яку ми бачимо і відчуваємо, є очевидною дійсністю.
2. Божественне начало, як мета нашого пошуку і його зміст, по-ступово відкриваються під допитливим поглядом дослідника.
3. Людська особистість, як суб'єкт життя та свідомості, сприймаючи божественне начало, поєднує з ним і природу, перетворюючи при цьому її з випадкового на необхідне.

Поняття одкровення як богопізнання визначає те, що божество яке відкривається, є за своєю первинною сутністю прихованим, таємним; воно не є даним як таке. Але, навіть за такої умови воно повинне існувати в думках дослідника як до певної міри відоме (щоб знати в якому напрямку вести свій пошук і знайти питомий результат). Таким чином, воно існує та діє, але не у своїх власних межах (не саме в собі), а у всій природі, оскільки божественне начало повинне мати простір для дії. Така його дія у природі зумовлює та визначає як спосіб матеріального життя в ній, так і долю людини. Це — природне начало, безпосереднє одкровення. З таким одкровенням людина перебуває у постійній протидії намагаючись подолати задані природою матеріальні рамки, що не завжди гармонують з духовними її прагненнями. Нарешті, є й таке одкровення, в якому, на думку Жильсона, «божественне начало поступово розкривається у власне своїй суті, в тому, чим воно є саме в собі і для себе самого» [1, с. 35].

Сама природа, яка отримала божественне начало, визнається чимось самостійним — самосуцим. [9, р. 13]. Людина, перебуваючи у природних рамках, не задовільняється даним, хоча й підлягає дії природної стихії (тілесною своєю природою); внутрішньо ж вона не дозволяє собі підкоритись сліпій неминучості. Природа панує над людиною лише іззовні і лише настільки, наскільки людина піддається її впливові. Внутрішнє (добровільне) підкорення природі зумовлене прагненням отримати від неї повноту та зміст власного буття, буття, яке сповнене надії на реалізацію нескінченного прагнення збагнути власні глибини, причину та смисл. Проте відповіді на всі запитання природа не в силі. Тому людина знову повертається до свого духовного начала з вірою в те, що саме воно заповнить ту пустоту, яку не в змозі витіснити природа.

Людина приходить до тієї межі, яка відділяє її внутрішнє *Я* від зовнішнього *Я*. В чому ж, таким чином, суть внутрішнього *Я*? Внутрішнє я є душею людини. Дух — це глядач, свідок, гість — самотній та приречений на страждання. Природа — це засіб для духу. Поєднання духу та природи саме собою є нескінченною протидією, постійним конфліктом. Сліпа, але могутня природа несе в собі хоч і бездіяльний, але свідомий дух. Завдяки такому поєднанню і відбувається будь-яке творення. Буття — це постійне творення і постійна боротьба між елементами творення.

Роблячи уможливленний екскурс у природне буття людини і, допу-

стивши її існування у бажаних матеріальних умовах, людство прагнуло б нових пошуків. Можливо позбавлення його пошуку засобів для матеріального існування полегшило б людські змагання у розумовому та етичному плані? Людиною іноді керують емоції. В емоціях та розумі й закладена пошукова сутність природи людини. Людина прагне до самоствердження та продуктивної форми буття. Адже вона, як вважає Жильсон, є цілісністю, неподільною особистістю, наділеною розумом, волею до вибору, совістю. Кожна особа — це своєрідний замкнений, незбагнений для стороннього ока світ, який є прозорим лише для Бога. І, оскільки нами керує наша душа, що є іскрою Бога, людина, навіть будучи вольовою, розумною істотою, залежна від волі Творця. Отже, усвідомлюючи таку залежність, людина повинна влитись у гармонію буття як у макрокосм, і також — створювати гармонію у мікрокосмі.

На основі викладеного матеріалу можна зробити висновки:

1. Віра і розум, на думку Паскаля, несумірні. Віра, любов — це дар божий. Розум не для того, щоб пізнавати віру, а лише для того, щоб розібратись у щирості особистої віри.

2. Паскаль підкреслює, що Бога відчуває серце, а не розум. За твердженням Паскаля, сутність християнства полягає саме в цьому, а не в намаганні довести існування Бога логічно.

3. Жильсон поділяє таку думку і підкреслює, що віра в Бога — виключно особиста воля людини. Прояв віри — мудрість, внутрішня гармонія, любов до життя, творення добра.

4. Хоч людина є стеблиною на тлі буття, однак ця стеблина здатна вірити і мислити, в цьому й полягає її сила.

5. Життя, осяяне вірою (згідно християнських положень), є найдорожчим даром і найвищою метою земного буття людини. Це і є тим головним спільним мотивом у творчості відомих французьких християнських філософів Б. Паскаля та Е. Жильсона.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Богословие в культуре Средневековья*. — К., 1992.
2. **Жильсон Э.** *Дух средневековой философии // Работы Э. Жильсона по культурологии и истории мысли*. Реферативный сборник. Вып. 1. — М., 1987.
3. **Жильсон Э.** *Философ и теология*. — М., 1995.
4. **Олексюк В.** *Основи реалістичної (аристотелево-томістської) філософії*. — Чикаго-Мюнхен, 1981.
5. **Паскаль Б.** *Мысли*. — СПб., 1995.
6. **Стрельцова Г. Я.** Паскаль и Европейская культура. — М., 1994.
7. **Таранов П. С.** *Анатомия мудрости 120 философов (жизнь, судьба, учение)*. — Сиферополь, Т. 2, 1997.
8. **Хома О. И.** *Истина и очевидность: симптоматологическое мышление в философии модерна*. — Винница., 1998.
9. **Etienne Gilson.** *Être et l'essence*. — Paris, 1994.